

SLOVO, GLAS I FONEM J

Ivo Škarić

U pisanju slova *j* postoje znatna kolebanja, osobito u međusamoglasničkim položajima. Zbog tih kolebanja svi naši pravopisi u posebnim poglavljima daju upute kada ga treba pisati, a kada ne. Ta kolebanja proizlaze iz toga što u svijesti govornika nije pozdana prisutnost fonema *j* u nekim riječima, a izgovor i sluh ne daju pouzdane potvrde. Poduži popis riječi s kolebljivim *j* oprimjerit ćemo ovdje s ovih nekoliko: *di-eta*, *Dani-el*, *di-alektika*, *Di-ana*, *tri-umvirat*, *Dorote-a*, *Kla-ić* i sl.

Glas je *j* osebujan, tzv. prijelazan glas koji se uvijek prislanja na jedan samoglasnik ispred ili iza sebe, a svoje prijelazno svojstvo najviše očituje kad ispunjava zijev između dva samoglasnika. Izgovorno i zvučno glas *j* sasvim je nalik samoglasniku *i*, a uz *e* počinje sličiti i ovom samoglasniku. Zapravo bi se moglo reći da je *j* neslogotvorno *i* te da je između *i* i *j* ona ista razlika koja je između slogotvornog *r* i suglasničkog *r*. (U riječima *pojdem* i *najdem* *j* nastaje od *i* jer su one složene od *po-* i *na-* i *-idem*.) Glas *j* može izniknuti ni iz kog drugog glasa kao proteza, npr. u riječima *jeftin*, *Jevrejin*, *jeres*, *joko*, *justa*; može nestati, posebno stapajući se s nekim drugim glasom (npr. *list-je*, *gran-je*, *kol-je* daje, *lišće*, *granje*, *kolje*), a može i nastati od nekog drugog glasa (od *h*: *promaja*, *Mijo* prema *promaha*, *Miho*).

Nestalnost glasa *j* opća je njegova narav i iskazuju je, između ostalog, i pisma raznih europskih jezika. Tu se glas *j* piše na različite načine ili se uopće ne piše (u francuskom sa *i*, *y*, *il*, *ille*; u engleskom sa: *i*, *y*, *j*, *e*, *u*, *gn*; u švedskom sa: *j*, *g*, *dj*, *gj*, *hj*, *lj*), a kad se piše slovo *j*, najčešće se ne čita glas *j* (nego u francuskom *ž*, u engleskom *dž*, u španjolskom *h*).

Prije Karadžičeve pravopisne reforme u srpskih se pisaca javljalo 12 načina pisanja glasa *j*, i to: *u* ili *ŭ* (iže), *j* ili *ĵ* (jota), *ĵ* ili *i*, *ѣ* (jat), *ѡ* (obrnuto jest), *e* (je), *Ѣ* (jotavano jest), *Ѧ* (ja), *ѧ* (ja), *Є* (jest), *Я* (ja) i *Ю* (ju).¹

Analizirajući pismo 95 djela nastalih između 1495. i 1833. hrvatskih pisaca koji su „po narječjima... Bokelji, Bošnjaci, Čakavci, Dalmatinci, Dubrovčani, Kajkavci, Slavonci“ T. Maretić² nalazi 10 znakova za glas *j*: *g* (u 11 pisaca), *gi* (u 3 pisca) *gy* (u dva pisca), *h* (u pet pisaca) *i* (u 45 pisaca), *ij* (u 5 pisaca), *iy* (u 1 pisca), *i* (u 67 pisaca), *y* (u 41 pisca), *yi* (u dva pisca).³ K ovome treba dodati da „svi (ovi) pisci, koji rjede, koji češće, izostavljaju znak za taj glas (tj. *j*) osobito među vokalima pišući npr. milia mjesto milija, prie mjesto prije itd.“⁴

Od Karadžičeve pravopisne reforme u nas prevladava fonetsko načelo pisanja po kojem se jedan isti glas uvijek piše istim znakom i „Štogod se izgovara, neka se i piše.“⁵ Tim

¹ Podatak prema M. Popoviću, *Jota*, Rad, Beograd 1981., str. 20–21.

² T. Maretić: *Istorija hrvatskog pravopisa latinskijem slovima*, Djela JAZU, knj. IX, Zagreb, 1889., str. XI.

³ Isto, str. 357.

⁴ Isto, str. 356.

⁵ Isto, str. VI.

je načelom uveden red u pisanju glasa *j*, ali sve nedoumice nisu time otklonjene. U Martićevo vrijeme, a pogotovu u Karadžićevo, u znanosti se nisu još bili razdvojili pojmovi glas i fonem, a u razabiranju tih pojmova kriju se odgovori na pitanja u vezi sa *j*.

Veliki broj ljudi i dandanas misli da mi doista pišemo svaki glas i svaki isti glas uvijek istim slovom, ali, objektivno, to nije tako. Navest ću niz primjera (neka prvi od njih bude *navešću*) u kojima pisanje nije podudarno s izgovorom (izostavljajući za sada primjere sa *j*). Kao prvo, u našem se standardnom izgovoru javljaju tri glasa koje mi nikad nikako ne pišemo. To su neutralni samoglasnik *ə*, grleni okluziv *ʔ* i grleni frikativ *h*. Neutralni se samoglasnik izgovara u riječima *pərst*, *ərt*, *pərvī*, *tərg* i sl. te kad hoćemo izdvojeno izgovoriti suglasnike, npr. *pə*, *lə*, *hə* itd. Grleni se okluziv javlja (a mucavci ga vrlo jako osjete) na početku riječi koja počinje samoglasnikom ako je ispred riječi bila tišina (npr. *ʔonda*, *ʔuho*, *ʔako*, *ʔeto* i sl.). U nas redovito samoglasnik pred stankom slijedi grleni frikativ (ako se snimka sluša naopačke, lijepo se čuje od *zna*, *moja*, *hoće hanz*, *hajom*, *hećoh*). Nadalje, mi pišemo slova za glasove koje uopće ne izgovaramo. Tako npr. pišemo *znat ću*, *vidjet ću*, *iz Splita*, *kod tebe*, *bez sestre* i sl., a izgovaramo *znaću*, *vidjeću*, *isplita*, *kotebe*, *besestre*, tj. ne izgovaramo sve glasove koje smo napisali. Ne stoji ni to da jednim slovom označavamo uvijek isti glas jer u riječima *jedamput*, *ombi* (*on bi*) i sl. pišemo *n* za *m*, u riječima *iščaše* (*iz čaše*), *beščega* (*bez čega*), *iskuće* (*iz kuće*) i sl. pišemo *z* za glasove *š* i *s*, a isto tako pišemo *d* kad govorimo *t* u riječi *kotkuće* (*kod kuće*). Tu sliku upotpunjavaju alofonski glasovi *w* (npr. *wuk*, *woda*), *ś* (npr. *lišće*, *pašće*), *ž* (npr. *grožđe*, *gvožđe*), *x* (npr. *daxga*, *kruxbi* prema *dah ga*, *kruh bi*), *dz* (npr. *stridzga*, *lovadzbi* prema *stric ga*, *lovac bi*) i *ŋ* (npr. *baŋka*, *Toŋko*), glasovi za koje nemamo posebnih znakova u pravopisu. Svi ti primjeri odstupanja izgovora od pisanja nisu usamljeni izuzeci, već su predstavnici velikih kategorija koje proturječe fonetskom načelu. Mi međutim, nešto zbog pravopisne navike, ali mnogo jače zbog dubljih jezičnih razloga, obično nismo svjesni tih odstupanja te kod tih primjera mislimo da pišemo baš onako kakva riječ doista jest. I to je jedna stvarnost. Riječ, naime, ima dva svoja stvarna lika: glasovni – onaj koji izgovaramo i fonemski – onaj koji predočujemo. Prvi je tzv. fonetski, a drugi fonološki. Naš je pravopis načelno fonološki, a ne fonetski; slovima bilježimo foneme (tzv. fonološka transkripcija) a ne glasove (što bi bila tzv. fonetska transkripcija). Mi riječ znamo napisati istom kad nam je jasan njen fonemski lik, a ne po tome što dobro razabiremo sve glasove u njoj.⁶

Da bismo, dakle, znali kako se koja riječ piše, moramo znati ne kako se izgovara, već kako se ta riječ misli – moramo imati njenu jezičnu predodžbu. To što se u nekim riječima kolebamo da li da napišemo slovo *j* ili ne, znak je da nismo sigurni da li u njoj postoji fonem *j*. U nastavku ćemo stoga ispitati odnos glasa i fonema *j*. Recimo unaprijed da do ma kakvog rezultata došli, to nimalo neće obvezivati naš pravopis. Pravopis je bolji što je stariji, a ne što je dosljedniji.

Glas *j* jedini od četiri prijelazna glasa koja se u nas izgovaraju (*j*, *w*, *ʔ*, *h*) postoji kao fonem. To fonemsko svojstvo glasa *j* proizlazi iz njegove razlikovne funkcije. Riječi u parovima *ja* – *a*, *da* – *daj*, *znajmo* – *znamo*, *juha* – *uha* razlikuju se međusobno upravo

⁶ Potanje o ovom: I. Škarić: U potrazi za izgubljenim govorom, Školska knjiga – Liber, Zagreb 1982., str. 250–265.

po fonemu *j*. U tim primjerima *j* je prislonjen uz samo jedan samoglasnik. Pri pisanju slova *j* u toj poziciji naši se izvorni govornici nikada ne dvoume. Nisu se dvoumili ni stari hrvatski pisci. Analizirao sam pažljivo sve brojne primjere iz djela pisaca koje Maretić navodi te, unatoč njegovu zapažanju da oni „izostavljaju taj glas osobito među vokalima”, nisam našao baš ni jedan primjer sklopa *j* s jednim samoglasnikom gdje *j* nisu označili, ma kako ga označili.

Fonem *j* problematičan je samo u međusamoglasničkim sklopovima. U njima je, naime, nepouzdana prisutnost glasa *j*. Da je u njima prisutnost i odsutnost glasa *j* sasvim jasna, fonem bi se *j* utvrđivao pouzdano po načelu: glas jednom fonem, uvijek je fonem kada se pouzdano pojavi.

Da bismo ispitali ponašanje glasa *j* u međusamoglasničkim sklopovima, organizirali smo opširan eksperiment koji se sastojao u tome da se u svih 25 međusamoglasničkih sklopova glas *j* jedanput hotimice izgovori, a drugi put hotimice ne izgovori. Ti samoglasnički sklopovi sa *j* i bez *j* bili su uklopljeni u beznačenske riječi (tipa *žajuvar*, *žievar*, *žoevar*, *žijovar* itd.) koje su se nizale ispremiježane slučajnim redoslijedom. Četiri su naša govornika jasno i razgovijetno, ali prirodno 11 puta pod raznim našim naglascima izgovarali ove riječi, a 41 student je trebao prepoznati kada je *j* bio izgovoren, a kada nije.

Prvi je rezultat koji smo dobili ovaj: među samoglasnicima *a*, *o*, *u* (tj. u sklopovima *aa*, *ao*, *au*, *oo*, *oa*, *ou*, *ua*, *uo*, *uu*) uvijek se jasno razabire kad je *j* hotimice izgovoren, a kad nije. Može se stoga zaključiti da se i fonem *j* u ovim sklopovima nalazi uvijek kad se čuje u njima glas *j*. Riječi kao *pauk*, *Maja*, *major*, *dao*, *Lujo* i sl. stotinjak je djece (učenika II., III. i IV. razreda jedne osnovne škole u Zagrebu) i 22 studenta fonetike uvijek pisalo bez pogreške, što je dovoljno pouzdan znak da je fonemska postava tih riječi jasna. Na ove sklopove ne odnose se ni upute naših pravopisa. Ni stari pisci hrvatski nisu griješili u označavanju fonema *j* u ovim sklopovima. Pregledavajući pomno sve Maretićeve primjere, primijetio sam da se ono izostavljanje pisanja glasa *j* ne odnosi uopće na sklopove sa *a*, *o*, *u*. Dva izuzetka od 95 njih samo potvrđuju pravilo. To su Ivan Ančić (1678) s primjerima *zazivau*, *gledauchi*, *pitauch* i Antun Kadčić (1729) s primjerima *obicjau*, *koa*, *izgovarauchi*. Međutim, i oni redovito, a svi ostali uvijek pišu ili *i*, ili *y*, ili *j* i ponekad *gi* kada god mi danas imamo *j* između samoglasnika *a*, *o*, *u*.

Sasvim je drugačija slika samoglasničkih sklopova sa *i* ili *e* na prvom ili drugom mjestu. U sklopovima sa *e* (*ee*, *ae*, *oe*, *ue*, *ea*, *eo*, *eu*) slušno prepoznavanje izgovorne namjere razabire se od 58,2% /za *ee*, *oe*/do maksimalno 87,5%/za *ea*, *eu*/. U sklopovima sa *i*/*ii*, *ei*, *ai*, *oi*, *ui*, *ie*, *ia*, *io*, *iu*/ slušno prepoznavanje još je mnogo slabije i ide od 0% (što je potpuna neodređenost) za *ei* i penje se najviše do 30,6% za *io*, *iu*. Ovi eksperimentalni rezultati kazuju jasno da sama realizacija glasa *j*, koji se otežano ili nikako ne razlikuje od *ne-j*, ne može biti dovoljno obavijesna o prisutnosti ili odsutnosti fonema *j* u takovim sklopovima.

U tim slučajevima naši pravopisci propisuju kada treba, a kada ne treba pisati slovo *j*. No, pravopisni propis u jednom načelno fonološkom pravopisu kad propisuje slovo, propisuje zapravo fonem, a fonem je slobodna jedinica koja isključuje propis. Zato se to propisivanje i pokazuje nedovoljno korisnim (pokazala su to i naša ispitivanja na uzorku djece i studenata), kao što su i propisi za pisanje *h*, *č*, *ć*, *dž*, *đ* nepotrebni za one

koji znaju u kojim riječima se nalaze odgovarajući fonemi, a uzaludni za one koji to ne znaju.

Naši pravopisi propisuju ovako: *j* se piše između dva samoglasnika od kojih je na prvom mjestu *i*, a ne piše se ako je *i* na drugom mjestu. Između *i* i *o* iznimno se ne piše *j*. Za sklopove sa *e* pravopis nije određen, već nabraja primjere u kojima se *j* piše i u kojima se ne piše.⁷ Pokus koji smo opisali potvrđuje da su naši pravopisci imali dobar fonetski sluh. Naime, slušači u pokusu, kad su i griješili, nisu podjednaki broj puta čuli *j* i *ne-j*, premda je taj broj u izgovornoj namjeri bio izjednačen. Samo je u sklopovima sa *a*, *o*, *u*, gdje je razabiranje bilo stopostotno, taj broj bio izjednačen. U sklopovima sa *i* na drugom mjestu (*ii*, *ei*, *ai*, *oi*, *ui*) bilo je manje odgovora sa *j* nego sa *ne-j*; najveći manjak je bio za sklop *ei* (-37,7%), a najmanji za *ui* (-7,1%). U sklopovima sa *i* na prvom mjestu te u svim sklopovima sa *e* (*ie*, *ia*, *io*, *iu*, *ee*, *ae*, *oe*, *ue*, *ea*, *eo*, *eu*) dobiven je višak odgovora sa *j*. Pretežnost odgovora *j* najveća je u sklopovima *ia* (51,1%) i *ie* (46,6%), a najmanja u sklopu *eu* (6,2%). Na temelju tih rezultata možemo tvrditi da je u nekim samoglasničkim sklopovima *j* teško izreći i kad to hoćemo (kad je *i* na drugom mjestu), dok je u drugima teško ga izbjeći izgovoriti (kad je *i* na prvom mjestu ili *e* na prvom ili drugom mjestu). Tu su izgovornu tendenciju naši pravopisci zaoštrili do kraja: mora – ne smije.

Zanimljiva je ona iznimka sa sklopom *io*. Nju je uveo Vuk Karadžić, a drugi su to prihvatili premda se nisu s njim slagali. Tako o tome Maretić piše: „Teže se može odobriti Vuku što između vokala *i*-*o* izostavlja *j*, što je pisao npr. *dioba*, *vidio*, *činio*, *govorio* itd. U tim i sličnim riječima čujemo *j* tako jasno da to nitko ne može poricati.”⁸ U Gramatici hrvatskog ili srpskog jezika Brabeca, Hraste i Živkovića o tome stoji: „U pismu imamo *zijev* i u slučajevima kad se nađu jedan do drugoga dva samoglasnika, od kojih je prvi *i*: *irole*, *prionuti*, *prianjati*, *dioba*, *nosio*, *kupio*, *gazio*, *mislio*. U govoru nemamo u tim riječima *zijev*, jer se izgovaraju: *ijole*, *prijonuti*, *mislijo*, *kupijo* itd.”⁹ I Lj. Jonke misli da u ovoj stvari naš pravopis nije sasvim fonetski, a to zato da se riječi ne bi „previše udaljile od svog korijena ili osnove”. Stoga je „Odstupanje od fonetskog načela provedeno... i u pisanju riječi: *nosio*, *radio*, *bio*, *embrio*, *biblioteka*, *nacionalist*. Kad bismo pisali po izgovoru, morali bismo između *i*-*o* dodati *j*: *bijo*, *nosijo*, *radio*, *biblijoteka*, *nacijonalist*. Tako i pišu nedovoljno školovani ljudi, prema izgovoru.”¹⁰ Karadžić je doista mogao imati dobrog razloga za izbacivanje *j* iz sklopa *io* u glagolskih pridjeva radnih, i to upravo zato da *j* ne bi te oblike previše udaljilo od osnove, a to što je to učinio općenito može biti stoga što u prethodnom ćirilskom pismu nije našao slova *jo* ili možda zato što je njegovo dobro fonetsko uho moglo osjetiti da *j* u *io* nije onako izrazito kao u drugim sklopovima sa *i* na prvom mjestu. Mi smo, naime, dobili u sklopu *io* nešto manji postotak pretežnosti glasa *j* (16,8%) nego u drugim sa *i* na prvom mjestu.

⁷ Vidi Pravopis hrvatskosrpskog jezika, MH–MS, Zagreb – Novi Sad, 1960, str. 29–30.

⁸ T. Maretić: Gramatika hrvatskog ili srpskog književnog jezika, MH, Zagreb 1963., III. izdanje, str. 45.

⁹ Brabec – Hraste – Živković: Gramatika hrvatskog ili srpskog jezika, ŠK, Zagreb, 1954., II. izd., str. 25.

¹⁰ Lj. Jonke: Književni jezik u teoriji i praksi, Znanje, Zagreb 1965., str. 237.

Navest ću ovdje primjere u kojima se temeljna pravopisna pravila za *j* ne ostvaruju. Pravilu da se *j* ne piše u sklopu *io* proturječe riječi kao: *Mijo*, *lijom*, *čijom*, *Marijo(m)*, *prijoguniti*, *prijordanski*. Pravilu da se piše *j* unutar sklopova *ii*, *ie*, *ia*, *iu* proturječe primjeri *antiimperijalistički*, *antieuropski*, *poliedar*, *polietilen*, *prianjati*, *priupitati*, *priučiti* itd. Pravilu da se *j* ne piše između dva samoglasnika od kojih je *i* drugi proturječe primjeri *bleji(-m, -š)*, *seji*, *izdajica*, *Maji(n)*, *taji(-m, -š)*, *soji(n)*, *Voji(n)*, *koji*, *strojiti*, *Duji*, *kuji(n)* itd. U svim tim i sličnim riječima, iako „izuzecima”, nema kolebanja između *j* i *ne-j*. I pravopis zahtijeva da se slovo *j* piše ako se ono nalazi na kraju osnove, a nastavak ili oblik za tvorbu počinje sa *i*; prema pravopisu „Izutetno se *j* ne piše... između dijelova složenica, kao u primjerima: antiamerički, prianjati, priučiti, arhiepiskop, antiistorijski, iako itd.”¹¹ Ti su „izuzetni” primjeri toliko brojni, a kolebanja toliko neznatna (što pokazuju i provjere na našim ispitanicima), da ovdje zasigurno nije riječ ni o kakvim izuzecima, već o načelu ustrojstva fonema. Sigurno prepoznavanje prisutnosti ili odsutnosti fonema *j* u tim riječima nije glasovno označeno jer objektivne slike zvuka izgovorenih riječi (tzv. sonogrami) pokazuju identične realizacije samoglasničkih sklopova u *priobalni* i *antijordanski*, *prijaviti* i *prianjati*, *ion* i *lijom*, *Mijo* i *mio*, *priju* i *priučiti*, *prijedriti* i *poliedar* itd. Što čujemo izrazito jasno kad *j* jest, a kad nije u ovim riječima, to je s objektivnog zvučnog stanovišta čista tlapnja. Mi čujemo *j* u tim riječima jer je ono tu fonem, a fonem je jer se nalazi u dubljem sloju riječi, u sloju prije fonetske transformacije. Pravilo bi se, dakle, moglo izreći da određeni fonem, pa i fonem *j*, u riječi postoji (pa se i „čuje”) ako ga poznavanje ishodišta riječi i fonetskih pravila preoblike izrazito pretkazuju, a glasovna ga izvedba riječi dovoljno jasno i dovoljno snažno ne poriče. Po tom pravilu ne samo da je kristalno jasno da *priobalni* nema fonema *j*, a *prijordanski* ga ima, jer *obalni* nema na početku *j* a *jordanski* ima, nego postaje i krajnje upitno da li je u *svjedodžba* fonem *dž* ili *č*, da li u *ismijati* postoji ispred *s* i fonem *z*, da li je u *katkada* fonem *d* ili *t* itd., ali to je nov i krupan problem pa bi ga valjalo posebno i pažljivo ispitati.

Četiri su moguća jezična postupka koja mogu pretkazati postojanje/nepostojanje fonema *j* kad je glasovna obavijest nedostatna. 1. znanjem ili jezičnim osjećajem da fonem *j* proizlazi iz nekih drugih fonema (*Mijo* od *Miho*, *tijo* od *tiho* itd.); 2. prepoznavanjem temeljne riječi u tvorenica (od *upitati* *priupitati*, od *javiti* *prijaviti*, od *Ostoja* *Ostojić*, od *maja* *majin* itd.); 3. uvidom u sve oblike iste riječi kojim se utvrđuje da *j* nigdje nije pouzdano prisutno ili da barem u nećima pouzdano jest (*dobio* nema fonema *j* jer ga ne nalazimo ni u *dobila*, *dobilo*; *koji* ima fonem *j* jer ga pouzdano imaju *koju*, *kojom*; *bojim* se ima *j* jer ga ima *bojati se*; *dajem* ima *j* jer se nalazi pouzdano u *daju*; *natrij* upućuje da gen. *natrija* ima *j* itd.); 4. poopćavanjem skupina oblika (prema *daju* imamo fonem *j* i u *piju*, prema *koju* imamo *j* i u *čiju*, a odavde možda prelazi i u imenske oblike *očiju*, *ušiju*; od *dublji* imamo *noviji*). Ti jezični procesi ne mogu nikako prihvatiti da bude npr. *radio* – *radija*, *studio* – *studija*, *žiri* – *žirija* jer bi moralo biti ili posvuda *j* ili nigdje. (Što se tiče riječi *radio* i *studio* tu se vjerojatno utvrđuju oblici *radjo* – *radja*, *studjo* – *studja*.)

¹¹ Isto što i pod 7.

Ostaje nam napokon da pokušamo valjano razriješiti ono što je ponajteže i najzanimljivije: kako odrediti postojanje/nepostojanje fonema *j* u samoglasničkim sklopovima sa *i* i *e* u kojima je raspoznavanje glasa *j* nepouzđano, a bez posrednih jezičnih uputa o tom fonemu. Primjerice kako znati da li u riječima *i-on*, *bibli-oteka*, *di-afilm*, *De-an*, *foni-at-ri-a*, *di-eta*, *bi-enale*, *Di-ana* itd. postoji ili ne fonem *j*.

Dva su puta pri rješavanju toga pitanja moguća. Prvi je fonetski, načelo fonemizacije po kojem „glas jednom u jeziku fonem, uvijek je fonem”. Kako je, utvrdili smo, *j* fonem u dodiru samo s jednim samoglasnikom i u sklopovima samoglasnika *a*, *o*, *u*, fonem je dalje uvijek kad se čuje izgovoriti. Ako naš eksperimentalni rezultat s pretežnosti glasa *j* u sklopovima samoglasnika sa *i* i *e* u pozitivnom smjeru interpretiramo kao fonem *da*, a u negativnom smjeru kao fonem *ne*, onda dobivamo jasnu sliku koja je približno tako i u pravopisima propisana: između svih samoglasnika na prvom mjestu, a samoglasnika *i* na drugom fonem *j* nije, a u svim drugim slučajevima jest. Veći broj naših jezikoslovaca smatra da je takovo fonetsko načelo fonemizacije u duhu našeg jezika. No, prihvati li se to načelo, nema razloga da brojne riječi budu izuzete, već bi trebalo misliti i pisati *ijon*, *bijologija*, *Ejuropa*, *pojezija* itd.

Drugo je moguće razmišljanje strukturalno-funkcionalno: fonem je razlikovna jedinica slijeda sposobna da tvori opoziciju. Temeljna je opozicija svakog fonema njegova odsutnost ili, kako kaže D. Jones, „Status se fonema jednom glasu može utvrditi ako se ustanovi da on može biti dodan jednom slijedu ili odstranjen iz njega”.¹² To bismo mogli izreći i ovako: nešto što ne može i ne biti, i kad jest, nije. Fonemi su, naime, slobodne jedinice i fonetski im okoliš može ne dopustiti da se pojave, ali ih ne može prisiliti da se pojave, a upravo to hoće pravopisno pravilo o obaveznosti *j* između samoglasnika *i* i samoglasnika *i*, *e*, *a*, *u*. Međusamoglasničku poziciju u kojoj sudjeluju *i* i *e* moramo shvatiti kao poziciju neutralizacije *j* /*ne-j* koju, sve da se i *j* glas pojavi, predstavlja nulti fonem. A glas *j* se može u različitim stupnjevima pojavljivati u toj poziciji (govore to i prethodni eksperimentalni podaci koji su u različitom postotku i sonogramski snimci koji variraju), ali tim doziranim pojavljivanjem upravljaju okolni glasovni i prozodijsko-slogovni razlozi sve isto kao i za grleni okluziv *ʔ*, a ne potrebe za jezičnim razlikovanjem. Po ovom bi razmišljanju, dakle, fonološka transkripcija trebala biti *Diana*, *diafilm*, *bienale*, *dieta*, *piuk*, *biolog* i sl.

Tom se zaključku, koji je deduciran iz opće fonologije, opire ono što smo često spremni nazvati specifičnošću našeg jezika, tzv. „duh jezika”. Ispitajmo zato kako stoji s tim duhom. U svakom slučaju njega ne bi valjalo tražiti u jezikoslovnim raspravama, već u jezičnom ponašanju izvornih govornika ovog jezika, sadašnjih i prethodnih. A tu, što se toga duha tiče, stvar stoji ovako.

Bjelodano je, intuitivno znamo, da naši ljudi nedovoljno upućeni u pravopis pišu to *j* kad treba i kad ne treba. Dakle, ljudi osjećaju da to *j* postoji – oni izražavaju taj duh jezika. Međutim, ta činjenica govori baš suprotno. Naime, naš je statistički podatak da naš uzorak djece i studenata češće izostavlja *j* koji po pravopisu mora biti nego što ga dodaju kad po pravopisu ne smije biti, i to u odnosu postotaka pogrešaka 1,2 : 1. A to što nam se u dojmju čini da se češće dodaje nego izostavlja proizlazi iz toga što nas

¹² D. Jones: *The Phoneme – its Nature and Use*, Cambridge, 1962., str. 39.

više šokiraju pogreške dodavanja nego izostavljanja, jer intuitivna je statistika informacij-ska: umnožak je količine iznenađenja i broja njihovih pojavljivanja. Dakle, izostavljanje slabo primjećujemo jer nam je prirodno, a dodavanje doživljavamo kao grubo odstupanje.

Tako današnji naraštaj. A kako su doživljavali *j* unutar samoglasničkih sklopova sa *i* i *e* stari hrvatski pisci? Oni su se, pouzdano nemajući na stolu pravopisa u koji bi mogli zaviriti, morali pri svakoj riječi udubiti u duh jezika da bi je mogli nekako zapisati. Od njih 95 iz svih krajeva i iz vremena od 1495. do 1833. samo dvojica dodaju *j* kad ga naši pravopisi nemaju. To je Palmotić (1670) s primjerima *hotijo, bijo, mijo, dijo, porodijo, pri ftra fcijo* i Banovac (1767) s primjerima *bijo, pijo, dijo*. Svi drugi, pa i ta dvojica u drugim primjerima, kako kaže Maretić, koji češće koji rjeđe izostavljaju taj glas, ali ne kako on kaže, osobito među vokalima, nego samo među vokalima, i to među samoglasnicima od kojih je barem jedan *i* ili *e*, a i to podjedanko kad su ti samoglasnici na prvom mjestu (kad glasa *j* ima više) i kad su na drugom mjestu (gdje glasa *j* ima manje). Teško je nevjerovati da u to mnoštvo djela kroz tri i po stoljeća nije upisan duh našeg jezika. Taj duh je, uostalom, onaj isti koji iskazuju naši ispitanici suvremenici. Čudesno je da se stari pisci hrvatski i naša mala djeca, pa i studenti, skladaju bolje sa suvremenom lingvističkom teorijom nego naši eminentni lingvisti 19. stoljeća. To skladanje nedvojbeno podiže valjanost suvremene fonološke teorije. Taj nam primjer istovremeno pokazuje kako je ispravno rješenje teško naći bez valjanih teorija i eksperimentalnih postupaka.

Sve to podjednako vrijedi i za tzv. dugi jat ili sklop *ije* koji slijedeći ovo razmišljanje ne može biti trofonemski. Znamo da naši suvremenici ponajčešće griješe pri pisanju *ije*, i to tako da upisuju *je*. Stari hrvatski pisci, kad nisu pisali *i* ili *e*, pisali su *ie* (njih 25), *je* (10 njih), *ye* (2 pisca), a *ije* 4 pisca i *ije* jedan. Ti koji su pisali tri slova činili su to rijetko.¹³ Dakle, samo 5 pisaca, a i oni rijetko, piše tri slova za dugi jat naprama 37 koji uvijek pišu dva slova. Što se današnjeg stanja dugog jata tiče, ono je vjerojatno dubletno, i to ili je dvofonemska skupina *je* ili dvofonemska skupina *ie*, a ne *ije*. Tu alternaciju *i* – *j* već sam spomenuo, a pojavljuje se ne samo u dugom jatu već i u nekim drugim riječima kao *radio* – *radjo*, *miliun* – *mil'jun* i dr.

Sažmimo! Fonem *j* u našem jeziku postoji. On je u dodiru samo s jednim samoglasnikom te između samoglasnika *a*, *o*, *u* jasno naznačen glasom *j*. U međusamoglasničkom sklopu u kojemu sudjeluju *i* i *e* glas se *j* nesigurno razabire i izgovara se jače ili slabije pod utjecajem susjednih samoglasnika s kojima se stapa i pod utjecajem slogovne prozodije, pa takav glas ne može jasno označiti fonem. U tim pozicijama na fonem mogu upućivati jezični oblici koji su ispod razine govornog ostvaraja. Ako tih posrednih, jezičnih poruka nema, fonema *j* između tih samoglasnika nema, i to bez obzira da li je samoglasnik *i* i *e* na prvom ili na drugom mjestu. To vrijedi i za fonematsku grupu od dugog jata koja je dvofonemska, i to u dvije inačice – *ie* ili *je*.

Naš suvremeni pravopis, koji je u načelu fonematski, podosta je nedosljedan u pisanju međusamoglasničkog *j*. To utvrđivanje fonematskog lika riječi ne smjera na izmjene u pravopisu, jer pravopis je, kako je već rečeno, bolji što se manje i rjeđe mijenja.

¹³ Isto što i pod 2, str. 367–368.

S a ž e t a k

Ivo Škarić, Filozofski fakultet, Zagreb
UDK 801.4:808.62, izlaganje na fonetskom simpoziju „Govorne komunikacije“ 15. prosinca 1984. u Zagrebu, primljen za tisak 3. travnja 1985.

Sound, Phoneme and Letter j

Both linguistic analysis and experiments brought up in the article confirm the instability of the phoneme *j* only in the case when it occurs between vowels the first or the second of which being *i* or *e*; *j* is a phoneme only if the linguistic structure points to it as such, otherwise not. In the same way the graphic group *ije* originating from the long *jat* must be considered biphonemic taking either the form of *ie* or that of *je*.

SROČNOST S RAZLIKOM U SUBJEKTU
I IMENSKOM DIJELU PREDIKATA

Stjepan Babić

Subjekt i imenski dio predikata mogu se razlikovati u rodu, broju i licu, a različita se sročnost može očitovati u sponi (glagolskom dijelu predikata).

1. Razlika u licu i broju

Ako se subjekt i imenski dio predikata razlikuju u licu ili broju, spona se slaže prema pretežnosti lica i broja:

Ja sam ban, banice moja! (...) Da, ti si pravi ban! (Matoš, Iverje, 147.) – *Vi ste govornik.* (Marinković, Kiklop, 110.) – *Može se, prema tome, reći da sam narod.* (Šoljan, Izdajice, 16.) – *Kao da sam ovo ja? – zar to da sam ja? Zar to mogu biti ja?* (Isto, 58.) – *Gledate me. To sam ja.* (S. Novak, Izgubljeni zavičaj, 89.) – *Jer gazda samo čuva i nadzire da ne propadne... a gazda si ti!* (Isto, 24.) – *Baš ste deran, govorila mu je...* (Sudeta, Mor, 53.) – *Pa mi smo klika, dušo moja, vi i ja!* (Marinković, Ruke, 122.) – *Pijana svinja si ti!* (Glumac, Pohvatajte male lisice, 63.) – *Ja sam dvije dječje ručice što su se zadnje vidjele kada se mališ utopio u vodi.* (T. Ujević, Mudre i lude djevice, 120.)

Ako je razlika između subjekta i imenskog dijela predikata u broju 3. lica, spona je u množini, a glagolski se pridjev slaže s imenicom u množini:

U ono su vrijeme Tadijanovići bili velika zadruga. (Tadijanović, Prsten, 136.) – *San je veliki znak pitanja, nije temelj na kojem se kuće izgrađuju. San su ženske kose: leglo mašte, uobraženja.* (T. Ujević, Mudre i lude djevice, 98.) – *Ali oni su jedan sasvim drugi narod.* (Majdak, Kužiš, stari moj, 140.) – *Nerezine su naše najveće imanje.* (Nazor, Zmija.) – *Oni su bili mlađa generacija...* (Šoljan, Izdajice, 46.) *U običnom govoru supstancija su zvučni valovi...* (R. Katičić, J, XII, 35.) – *U razgovoru tekst su zvučni valovi...* (Isto, XIII, 136.) – *Klasičan su primjer za funkcioniranje IDO... engleska prezimena.* (Muljačić, 38.) – *Moja lovina bili su tada poljski i vodeni štakori.* (Vj. 22. 1. 62. 7.) – *Eugen pjeva kao da su mu publika sve okrunjene glave Evrope.* (Miler-Šoljan, Rakova obratnica, 70.)